

HOLLÓ SZILVIA ANDREA

ZSIDÓ HÁZTARTÁSOK A VÍZIVÁROSBAN A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A pest-budai zsidó lakosságról olyan általánosítások rögzültek a köztudatban, amelyeket Buda esetében forrásokra alapozott elemzés, feldolgozás nem támaszt alá. Ezek közé tartozik, hogy a zsidók a keresztényeknél zártabb közösségben éltek, népes, más vallásút be nem fogadó háztartásokban, és elsősorban kereskedelmi tevékenységből szereztek jövedelmüket. A részleteket feltáró, értékelő elemzést azonban a zsidóság történetével foglalkozó legkiválóbb szerzők — többek között Büchler Sándor vagy Gonda László — sem adtak e kérdésekről. Talán a források töredékessége miatt — már ha egyáltalán megemlékeztek a budai zsidókról, és nem csak a pesti, gazdasági, kulturális, társadalmi téren befolyásosabb, és ezért feldolgozásra jobban ösztönző zsidóság életét tárgyalták.¹

A Víziváros XIX. századi társadalmának, ezen belül a háztartásszerkezetek vizsgálata közben² felmerült annak a gyanúja, hogy városrészünkben a fenti megállapítások nem teljesen állják meg a helyüket, de egyrészt a reformkori Buda legiparosodottabb és kereskedelmileg leginkább számottevő városrészében³ a zsidó közösség sohasem volt olyan népes, mint Pesten vagy Óbudán (az 1809. évi összeírásban még nem találtunk egyetlen zsidó háztartást sem), másrészt egyetlen forrás, az 1857. évi összeírás alapján kockázatos általánosítani, következtetéseket levonni. Ezért elhatároztuk, hogy több összeírás együttes elemzésével derítjük ki, a XIX. század első felében mekkora lélekszámban, milyen gazdasági, társadalmi súllyal képviseltették magukat a zsidók Budán, ezen belül is — a jelen vizsgálat szűkebb területét képező — Vízivárosban.

Az elemzéshez a Laslett-féle történeti statisztikai módszert szerettük volna kö-

-
- 1 *Büchler Sándor*: A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig, Bp., 1901.; *Gonda László*: A zsidóság Magyarországon 1526–1945. Bp., 1992.
 - 2 *Bácskai Vera*: Család, háztartás, társadalom Budán a 19. század elején. Bp., 1992. Történeti Statisztikai Füzetek 11.; *Holló Szilvia Andrea*: A Víziváros társadalma a XIX. század közepén. Bp., 1991. Bölcsészdoktori disszertáció, kézirat.
 - 3 Ma Budapest I. és II. kerületének része, nagyjából a Széna tér–Margit krt.–Bem tér–Duna–Szarvas tér–Sándor Móric lépcső–várfal között.

vetkezatosan használni,⁴ melyben foglalkozáscsoportok szerinti bontásban, a háztartásfők életkorára alapozott táblázatokba sorolhatnánk a háztartásokat lélekszámuk, szerkezetük, a gyermekek és alkalmazottak száma alapján. Sajnos a rendelkezésre álló források jelentős részéből az életkorok nem derültek ki, ezért ezek hiányában le kellett egyszerűsíteni a vizsgálatot. S bár az összeírások mindegyike alkalmasnak mutatkozott arra, hogy foglalkozáscsoportra bontsuk a vízivárosi zsidóságot, azonban ilyen kis lélekszámú közösséget célszerűtlen és alaptalan lett volna további egységekre tagolni, ezért összességében értékeltük az adatokat. Így az 1857. évből kapott korábbi vizsgálati eredményeket is le kellett egyszerűsíteni.

A budai zsidóság lélekszáma

1746. június 17-én Mária Terézia rendeletével kitiltották Buda városából az addig ott meghatározó gazdasági szerepet játszó zsidókat,⁵ akik attól kezdve csak a vásárok idején mint kereskedők tartózkodhattak a város falain belül. II. József rendeletére (*Systematica gentis judaicae regulatio*)⁶ 1783-ban visszakapták jogukat a szabad költözéshez és letelepedéshez, s ezt az 1790. évi országgyűlés részben — a már visszafogadottakra vonatkozóan — megerősítette (1790:XXXVIII.): „... a Magyarország és kapcsolt részei határain belül élő zsidók az összes szabad királyi városokban és más helységekben (ide nem értvén a királyi bányavárosokat) azon állapotban, melyben az 1790. évi január elsőjén voltak, megtartassanak, és ha abból netalán kizavartattak volna, visszahelyeztessenek.”⁷

A budai zsidók lélekszáma lassan növekedett: 1787-ben 26, 1804-ben 46, 1811-ben 105 család élt Budán.⁸ A halászvárosi⁹ háztulajdonosok az 1810. évi tűzvészt követően ugyan támogatták a zsidók betelepítését, de 1822-ben még mindig csak 108 zsidó háztartás akadt Budán, a költözés csak az 1840:XXIX. tc. után gyorsult fel.

4 Laslett, P.–Wall, R. (eds.): *Household and Family in Past Time*. Cambridge, 1972.; Wall, R.–Robin, J.–Laslett, P. (eds.): *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge, 1983.

5 Grünwald Fülöp: *A zsidók története Budán*. Bp., 1938. 18–21. p.

6 *Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésükre*. Bp., 1986. 78. p.

7 Gonda L.: i. m. 268. p.

8 Grünwald F.: i. m. 18–21. p.

9 A Halászváros a Vízivárosnak az Alagúttól a Szarvas térig, azaz a Tabánig terjedő része volt.

„Mindazon zsidók, kik az Országban vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenök erkölcsi magaviseletök tekintetéből bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész Országban és kapcsolt Részekben akárhol szabadon lakhatnak, — kivéven egyedül az 1794-dik észtendei XXXVIII. törvénycikkelyben említett bányavárosokat s azon helyeket, mellyekből a bányák és bányászati intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mellett jelenleg kizárva vannak.”¹⁰ Talán ennek is köszönhető, hogy 1842/43-ban már 258 budai zsidó háztartást írtak össze. A budai zsidóság helyzetét azonban ez a törvényi szabályozás sem rendezte megnyugtatóan.¹¹

A források számadatai alapján a Vízivárosban nagy arányú betelepülést nem lehet felfedezni, a lélekszám — a töredékes adatok ellenére — stagnálást mutat. Feltehetően a módosabb zsidók a több felemelkedési lehetőséget tartogató Pestre költöztek, a szegényebbeknek ez a városrész talán kevésbé volt megfizethető, mint a külvárosok (Tabán vagy Újlak). Ennek bizonyításához azonban további vizsgálatokra volna szükség.

Háztartások száma és a zsidók lélekszáma a Vízivárosban

<i>Év</i>	<i>Háztartások száma</i>	<i>Lélekszám az együtt élő keresztényekkel</i>
1822	31	nincs adat
1828	24	77 fő (csak felnőtt)
1843	19	nincs adat (töredékes forrás)
1842/43	38	160 fő (79 férfi, 79 nő, 2 ismeretlen)
1857	22	118 fő (60 férfi, 58 nő) (töredékes forrás, 5 fő kórházban)

A forrásokról

Az országgyűlés 1802-ben a magyar ezredek kiegészítésének problémája miatt foglalkozott a hadsereg tartalékainak felkutatásával, s ennek hatására a Helytartótanács 1808-ban elrendelte, hogy évente végezzék el a katonai célú összeírást. Persze meg-

10 Gonda L.: i. m. 269–270. p.

11 Büchler S.: i. m. 263–266. p.

felelő apparátus hiányában többnyire csak a már meglevő ívek korrigálásáig jutottak el.¹² Ezek az összeírások zsidókra vonatkozó adatokat is közöltek, miután az 1807–1808. évi országgyűlési dekrétumok újoncállítási cikkelyei kimondták, hogy zsidó is lehet katona, tehát őket is számba kell venni.¹³ Az összeírások katonai jellegéből azonban az is következik, hogy a II. József-féle, 1785–1787. évi összeírás óta egészen 1850-ig, tehát majdnem egy századon át, a nőkre is részletesen kiterjedő összeírást nem végeztek, ezért e tekintetben minden addigi forrás hiányos.¹⁴

Az első katonai jellegű, 1809. évi országos összeírás budai íveinek elemzésekor nem találtunk izraelita vallású lakost. Ez az összeírás azonban töredékesen maradt fenn (csak az Alsó-Víziváros lakosságát véve számba). Ez annál sajnálatosabb, mert joggal feltételezhetjük a zsidók korai jelenlétét e városrészben: a zsidókkal foglalkozó történeti munkák szerint Budán az első beköltözők Újlakon és a Vízivárosban telepedtek le. Az 1857. évi népesség-összeírás alapján sem lehetett teljes képet alkotni a Víziváros zsidóságának társadalmáról, mert hiányzott 200, zömében halászwárosi ház felvételi íve. Azonban Buda levéltári anyaga szerencsésen megőrződött, s ezért a város által felvett háztartásfő összeírásokat is kézbe vehettük, hogy a XIX. század első felének vízivárosi zsidóságáról minél árnyaltabb képet alkothassunk.

A legtöbb adattal az 1842/43. évi ún. zsidó összeírás szolgált.¹⁵ A felvételi ívek Buda valóságzínűsíthetően összes izraelita vallású háztartását tartalmazzák, szám szerint 258 háztartást. Az ívek nem városrészenként vagy ABC-sorrendben közlik a felvetteket, sőt mintha véletlenszerűen követnék egymást a nevek, emiatt az összeírás nehezen kezelhető, bár a tabáni, vízivárosi, újlaki háztartások többé-kevésbé egy tömbben jelennek meg.

A háztartásfő neve mellett a feleség neve, a háztartás nagysága és valamelyest szerkezete is szerepelt (a gyerekek nemük szerint, a testvérek és egyéb rokonok, az alkalmazottak a megfelelő rovatba kerültek), valamint a foglalkozás, a jogi státus, s végül a háztartásban élők számának vallásra bontott összesítése.

A Budán, 1843. február 15-én lezárt ívek felvételi nyelve a latin, a hitelesítéskor viszont a magyar és a német nyelvet alkalmazták az aláírók. A nem zsidó tisztviselő-

12 *Thirring Gusztáv*: Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében. Bp., 1903. 6–10. p.

13 *Venetianer L.*: i. m. 94. p.

14 *Thirring Gusztáv*: Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig. In: Városi Szemle, (1911.) 7–8. sz., 465. p.

15 Budapest Főváros Levéltára (= BFL) IV 1002 r. Buda szabad kir. város levéltára. (= IV 1002 r.) *Conscriptio Judaeorum. In Libera Regia ac Metropolitana Civitate Budensi degentium die 30 Decembris 1842 iuxta subinsertas Rubricas peracta.*

lők a magyar nyelvet használták, még akkor is, ha nevük alapján feltehető német (de semmiképpen sem magyar) származásuk (Schmidt Ferenc tanácsnok, Ebenhöck Antal számvevősegi tisztviselő, Scosa József számvevő), egyedül Zalafy István, a kapitányi hivatal jegyzőjének neve magyar. A zsidók részéről a hitelesítést végző személyek viszont nevük írásában a német formát választották:¹⁶ Matthias Spitzer¹⁷ és Herrman Brachfeld.

Az 1842/43. évi összeírás feldolgozásához kitűnő előzményt lehet találni az 1822. évi háztartásfő-összeírásban,¹⁸ mely betűrendben, azon belül városrészenként, a házak sorrendjében adja meg először a keresztényeket, majd az egyes betűk végén, városrész és házszám megjelölésével, de már nem rendszerezve, a zsidókat. A zsidók kiemelése és az alacsonyabb szintű rendszerezettség, valamint az idegen kéztől származó írás valószínűsíti, hogy egy másik összeírásból emelték át az adatokat.

A városrész, a házszám és a név mellett a foglalkozás is szerepel, német nyelven. A háztartásfők között feltüntettek az önálló háztartást vezető nők nevét és foglalkozását: egy betegápoló, két özvegy, egy kereskedőnő, egy kereskedőségéd (*commis*) képviseli a női nemet. Sajnos, az összeírás nem tartalmazza a háztartás nagyságát, a háztartásfő életkorát. Így még következtetni sem lehet arra, hogy azonos vezetőknév esetén fennállhat-e rokonsági fok a háztartásfők között, illetve hogy egyes foglalkozásokhoz milyen jellegű és nagyságú háztartás tartozott, tartottak-e albérlőt, alkalmazottat, hány rokont fogadtak be. Így ez a forrás csak a háztartások száma és a foglalkozások vonatkozásában ad útmutatást.

Az 1843. évi, szintén német nyelvű háztartásfő-összeírás¹⁹ a házak számsorrendjében adja meg a háztartásfőket, a név mellett a foglalkozást is feltüntetve. A zsidókat nem emelték ki, csak a vallást tüntették fel nevük mellett. Az összeírás töredékes,²⁰ zömmel a halászvárosi házakban élőket adja meg. Azonban e töredékesség ellenére is kevésnek tűnik a 19 háztartásfő, akik közül 6 főnek még a foglalkozását

16 A magyar nyelv elterjedése mégsem várható magára sokáig. Ez elsősorban Rosenthal Mór tanár működésének köszönhető, akinek czirányú munkásságát Kossuth a Pesti Hírlap hasábjain méltatta. *Grünwald F.*: i. m. 19. p.

17 Mathias Spitzer vízivárosi nagykereskedő volt 1840-ben a budai zsidóság politikai szószólója, akit József nádor is fogadott. *Grünwald F.*: i. m. 20. p.

18 BFL IV 1002 r. Conscriptio incolarum 1822.

19 BFL IV 1002 r. Conscriptio protocoll 1843.

20 Az összeírás részben a 29. számú háztól a 213. számú házig, másrészt a 691. számú háztól a 731. számú házig tart, ebből zsidó háztartás a 47–109. szám közötti házakban fordult elő.

sem ismerjük. Igaz, az összeírás nem tűnik hibátlannak, hiszen a gyaníthatóan zsidó Israel Stern ékszerész neve mellett nem tüntették fel vallását.

A több szerző által is használt 1828. évi országos adóösszeírás összesítése kétségkívül az egyik legtartalmasabb korabeli forrás,²¹ a zsidók esetében azonban az ingatlanvagyonra, adóra vonatkozó rovatok üresen maradtak, hiszen a zsidók ingatlant nem szerezhettek, e latin nyelvű forrás adatgazdagsága egyébként nem éri el az 1842/43. évi összeírását. Az 1828. évi összeírás a Vízivárosban csak 24 zsidó háztartást jelzett. Házak szerint adja meg a háztartásokat, az utólag beírt sorszámok bizonyára csak az összesítők munkáját könnyítették meg. A zsidókat kiemelten kezelték, egyedül az ő vallásuk van feltüntetve. Az adatok közül a név, a háztartásfő családi állapota, a háztartás nagysága, hozzávetőleges szerkezete, a foglalkozás, az ott-honélő gyermekek és az alkalmazottak száma, vallása derül ki.

S végül néhány szóban a kiindulópontnak tekinthető 1857. évi katonai célú összeírásról.²² Német nyelvű ívein a házak számsorrendjében, lakásonként haladva írták össze a háztartásokat. Ez sem teljes, hiányzott a Víziváros első 200 házának íve (nagyjából a Halászvárosé). Az íveken elsőként a háztartásfőt és házastársát, majd születési sorrendben a fiú- és leánygyermeket vették számba, azután a rokonok, s legvégül az alkalmazottak, albérlők következtek. Az egyes személyeknél a családi és keresztnév után (háztartásfő esetében) a foglalkozás, illetve a háztartáson belül elfoglalt helyzet, a születési év, a vallás, a családi állapot, a foglalkozás-csoport szerepelt, esetenként a távollét vagy a testi fogyatékoság ténye, és a név mellett a házasságkötésekre vonatkozó bejegyzések sem voltak ritkák (mostohagyermek, gyermek az első házasságból stb.).

A családi nevet csak akkor tüntették fel külön, ha az eltért a családfőétől. Konkrét foglalkozást is többnyire csak a háztartásfő neve mellett közöltek, a többieknél megelégedtek a foglalkozás-csoport bejelölésével. (Gyáros-iparos, kereskedő, pap, tudós–művész, egészségügyi dolgozó, ingatlantulajdonos, ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági segédmunkás, napszámos, egyéb foglalkozású.) A születési évet gyakorta elírták, főleg a XVIII. század végén születetteknél. Vallásként a római, görög katolikus, református, evangélikus, unitárius, görögkeleti és izraelita vallás szerepelt, a többi az egyéb rovatba került. Háromféle családi állapotot különböztettek meg: házas, nem házas, özvegy, így az elváltakat és házastársuktól külön élőket szövegben jegyezték meg, de rovatosan a házasok közé sorolták. A távollévőkről nagyon kevés információt közöltek.

21 BFL IV 1002 t. *Conscriptio Regnicolaris. 1828. Nomen Jurisdictionis Libera Regia ac Metropolitanæ Civitatis Budensis Nomen Locī Conscripti Suburbium Civitatis Aquatica compellatum.*

22 BFL IV 1106 c. *Aufnahmsbogen 1857.*

A topográfia és a mobilitás vizsgálatának lehetősége

1822-ben a 31 háztartást 21 házban, 1828-ban a 24 háztartást 18 házban, 1843-ban a 19 háztartásfőt 14 házban, 1857-ben a 22 háztartást 18 vízivárosi házban írták össze. (Az 1843. és 1857. évi adat töredékes, a városrész teljes területéről fennmaradt íveken az 1842/43-ban feljegyzett 38 háztartás házszámait nem ismerjük.) Ezek az adatok ellentmondanak a szegregációnak.

1822-ben volt olyan ház, ahol 5 lakásban is zsidók laktak, de 1828-ban már legfeljebb csak 2–2, 1843-ban és 1857-ben 3–3 zsidó háztartás volt egy házban, holott a városrészben általában nagyobb, emeletes új házak épültek. Éppen ezért nagy a kísértés, hogy a zsidó lakosságnak a városrészen belüli elhelyezkedését, életterüknek a keresztény lakossággal való folyamatos vegyülését térképre vetítsük. Az 1857. évi összeírás 22 zsidó háztartásának adatait tartalmazó ívek is azért maradtak fenn, mert akkoriban már nemcsak a Halászárosban (melynek ívei elvesztek) laktak zsidók, hanem szétszórva a városrészben. Ám ez kockázatos vállalkozás lenne, mert az összeírások nem minden esetben fedték le a Víziváros teljes területét, és a töredékes források sem ugyanarra a területre vonatkoznak, tehát nincs igazából összehasonlíthatási alap. (Ráadásul a házakat időközben — legalábbis részben — átszámolták.) A számunkra legérdekesebb, mert legteljesebb, 1842/43. évi összeírásban egyébként sem közöltek házszámot.

Ha a topográfiai elemzés kimenetele kétséges, talán eredményesebb a személyeket nyomon követni. S máris lehetőség kínálkozik egy gyors próbára: vajon az 1842/43. évi és az 1843. évi összeírás adatai fedik-e egymást? Bár az 1843. évi összeírás hiányos, azért az elvárható lenne, hogy akikről tudunk, azok az 1842/43. évi forrásban is fellelhetők legyenek. Természetesen akadnak ilyen személyek: 7 fő teljes biztonsággal azonosítható, köztük Moyses Blau ószeres-régiségkereskedő, Joseph Kohner bőrgyáros vagy Jacob Blum kereskedő, de még Isaac Bock koldus is. Azonban jócskán vannak kétséges esetek is: Emanuel Grünwald talán azonos Emrich Grünwald (98.) templomszolgával, Elkan Menz vagy Meritz kereskedő különös hangzású nevét könnyen elírhatták, viszont Samuel Seligmann 1843-ban ismeretlen foglalkozásúként szerepelt, holott az 1842/43. évi összeírás alapján kereskedő (*quaestor*) volt 9 fős háztartással. Marcus Kohn 1843-ban a Vízivárosban, 1842/43-ban a Tabánban lett felvéve, de a cseh származású férfi foglalkozása csak az egyik íven ismert, ezért egyáltalán nem biztos, hogy ugyanarról a személyről van szó. Összességében azt tapasztalhatjuk, hogy a két összeírás csak részben tartalmazta ugyanazokat a személyeket, pedig a két felvétel majdnem egy időben, és nem zűrzavaros időszakban történt, de nem ismerjük a költözés gyakoriságát.

Ezek után azon már nem is csodálkozhatunk, hogy az 1842/43-ban összeírt 38 háztartásfő és az 1857-ben számba vett 22 háztartásfő összevetésekor alig találni azonos személyeket (4 eset). Ehhez a vizsgálathoz segítséget jelentett nemcsak a foglalkozások ismerete, de az egyik évből (1857-ből) ismert életkor is, és az, hogy mindkét összeírás kiterjedt a háztartásban élő személyekre. Így biztosak lehetünk abban, hogy a 35 éves Leopold Beck, akinek fiatal felesége, néhány hónapos kislánya volt, nem lehetett azonos 3 fős háztartást vezető, nem legitimizált névrokonával 1842/43-ból, ellentétben Moyses Karef festővel (*pictor*), aki 1857-ben már 67 éves özvegy volt, és 3 gyermekével élt. Abraham Kohn kalapos (60 éves) időközben bizonyára újránősült, felesége már nem Maria, hanem Katharina. Leopold Nadler 49 éves szabó háztartása 13 év alatt egy fővel gyarapodott (6-ról 7 főre), Leopold Thein 54 éves kereskedő viszont 7 fősről 12 főre duzzadt.

Az 1822. és 1842/43. évi teljes körű összeírások között két évtized telt el. A korábbi összeírás háztartásainak szerkezetét nem ismerjük, vagyis nem tudjuk, voltak-e a háztartásfőnek gyermekei, 1842/43-ban pedig a házszám nem derült ki. Ezért elég bizonytalan és csak a névazonosságra alapozható az összevetés. Természetesen a gyakori nevek szóba sem jöhettek (Braun, Blum, Hoffmann, Kohn, Spitzer), csak a teljes név- és foglalkozási azonosság: ezek alapján viszont csak Moyses Blau régiségkereskedő és Joseph Kohner börgyáros azonosítható, mert Hermann Stern egyszer ékszerész, másszor alkusz, üzletkötő (*proxeneta*), így bizonytalan a személyazonosság. S mivel 1822 és 1828 között az alig 6 év ellenére is mindössze 10 személy azonosítható, s csak 1-2 esetben feltételezhető, hogy a háztartásfő halála után az örökösök vitték tovább a háztartást, érthető, hogy az 1828. és 1842/43. évi teljes körű összeírások között miért csak 5 személy azonosítható a Vízivárosban.

De milyen azonosságokat fedezhetünk fel az 1822. és 1843. évi, mindkét esetben házszámokat is tartalmazó összeírásokban szereplő személyek között? Jacob Blum kereskedőn (1822-ben *Handelsmann*, 1843-ban *Kaufmann*) és Moyses Blau segédén, később öszeresen kívül (a lakhelyét sem változtató) Joseph Kohner börgyáros, a zsidó község elnöke azonosítható. Az 1828. és 1843. évi összeírásban már csak Joseph Kohner börgyáros, Samuel Seligmann és Moyses Blau szerepelt, viszont egy Cecilia Blum nevű özvegyasszonyt is összeírtak. Lehetséges, hogy 1843-ban Joseph Blum az 1822-ben feljegyzett háztartásfő leszármazottja. (A szintén mindkét esetben házszámokat tartalmazó, 1843. és 1857. évi forrás összevetése azért zárult eredménytelenül, mert 1843-ból elsősorban a Halászwáros lakosainak adatai maradtak fenn, 1857-ből viszont az veszett el.)

Ha a gyakori neveket a család részletes ismerete hiányában nem vesszük figyelembe, megállapíthatjuk, hogy a Vízivárosban az 1822 és 1857 között eltelt 35 év

alatt a zsidó népesség kicserélődött (és még 1828 és 1857 között sincs egyezés). Ha helyben is maradtak egyes leszármazottak, a többség elköltözött, meghalt. A háztartásszerkezetek ugyanis azt bizonyítják, hogy alig 1-2 esetben éltek rokonok egy fedél alatt, tehát a kiterjesztett, idős rokonokat befogadó család ritka.

A mobilitás vizsgálatát úgy tehetnénk teljessé, ha a budai zsidó népesség adatait tartalmazó 1822. és 1842/43. évi összeírást számítógépre vinnénk fel, s annak segítségével lehetőség nyílhatna a nem vízivárosi háztartásfők adatainak feldolgozására is. Így kideríthetnénk, vajon milyen arányú és irányú népesség mozgás történt Buda városán belül, s ez mennyiben függvénye a foglalkozás-szerkezet alakulásának? A gyakori nevek itt is gátolni fogják a munkát, sőt még a ritkább nevekkal is csínján kell bánni, ha sem a családi kapcsolatokat, sem a házszámokat nem ismerjük. (Pl. csak feltételezhető, hogy a tabáni Aron Weisz özvegyének (1822) Aron Weisz (1842/43) a fia, de Leonard Kohn kirurgus (1842/43) személyazonosságát kissé kétségesse teszi, hogy 1822-ben kereskedősegédként nevezték meg.)

A háztartás nagysága

A háztartás nagyságáról egyáltalán nincs adatunk 1822-ből és 1843-ból, ellenben teljes képet ad az 1857. évi, viszonylag teljes az 1842/43. évi, és megközelítőt az 1828. évi összeírás. 1828-ban a zsidó háztartások általában 2-4 fősek, a legnépesebbek is csak 6 fősek voltak — ezek egyike Joseph Kohner bőrgyárosé, a másik Jacob Schuller szeszfőzőé.

<i>A háztartás nagysága</i>	<i>A háztartások száma</i>
1 fős háztartás	3
2 fős háztartás	4
3 fős háztartás	8
4 fős háztartás	5
5 fős háztartás	2
6 fős háztartás	2

A zsidó háztartásokban regisztrált 77 személy közül 7 nő keresztény alkalmazott volt. A háztartásban élők neme 4 személy esetében nem derült ki (egyébként a 7 keresztény nőcselédet nem számítva: 38 nő és 28 férfi). A meglepő arány talán meg-

változna, ha ismernénk a 18 év alattiak nemi megoszlását. 1842/43-ban a legnépesebb zsidó háztartást a *Tabánban* írták össze: a 10 családtagon kívül két alkalmazottat vettek számba. Ez azonban kivételes esetnek számított. A *Vízivárosban* általában 2–4 fős háztartásokat találni, bár még az 5-7 fős háztartás sem ritka. Jellemző, hogy a férfi háztartásfők ritkán maradtak egyedül: a zsidó háztartásokban egész Budán csak 5 fő élt özvegyen és 4 férfi volt valamilyen más okból egyedülálló, s mivel ugyanakkor 12 özvegyasszony vezetett önálló háztartást, feltehető a férfiak korai halandósága, vagy eleve kevesebb volt a férfi.

1857-ben a háztartás nagysága alapján (nem számítva öt, kórházban ápolt, feltehetően egyedülálló asszonyt), egy-egy 10-11 fős háztartáson kívül a vízivárosi zsidók többsége kisebb, többnyire 2-4 fős háztartásokban élt.

Ezek szerint, bár az átlagos háztartásnagyság három évtized alatt lényegében nem változott, 2-4 fős maradt, az évek múlásával a legnépesebb háztartásokban élők száma megduplázódott: 6 főről 11 főre emelkedett.

Ez azonban kétséges, mert 1828-ban a 18 év alatti gyermekeket nem vették számba, tehát a háztartások a valóságban népesebbek voltak. Akkor viszont éppen az ellenkezője igaz a megállapításnak, s a háztartások az évek múlásával éppen hogy valamivel kisebbek lettek. Ez vajon a háztartásszerkezet megváltozásának köszönhető-e?

A háztartások szerkezete

A háztartások szerkezetéről az 1822. és az 1843. évi összeírások nem tájékoztatnak. 1828-ban a szülő(k) és gyermek típusú háztartásszerkezet szinte teljesen hiányzott, az alkalmazottakat gyermektelen házaspárok és nem családok mellett írták össze, ugyanis az 1828. évi összeírásban a 18 év alatti gyermekeket nem vették számba a háztartás létszámának meghatározásakor.

<i>A háztartás típusa</i>	<i>A háztartások száma</i>
házaspár	4 eset
egyedül élő	3 eset
házaspár és alkalmazott	12 eset
ismeretlen	3 eset
házaspár, gyermek, alkalmazott	2 eset

Azonban, ha a háztartás alapját képező házaspár mellé odaképzelnünk egy-két gyermeket, a háztartás szerkezete a városi keresztény lakossághoz hasonlóan alakul, az ipari üzemek elterjedése előtt a háztartási alkalmazottak, cselédek száma az ő háztartásaikban szintén jelentékenyebb volt, még a szerényebb jövedelmükében is.

1842/43-ban a háztartások szerkezete hasonlóan egyszerű maradt. Kevesen éltek egyedül vagy özvegyen (4 fő), nem laktak a háztartásban rokonok (1 eset), idegenek, pl. albérlők, s bár még mindig 14 helyen foglalkoztattak alkalmazottat (összesen 18 főt), a 3 cseléden kívül mindannyian segédek, tehát a termelésben részt vevők voltak.

<i>A háztartások típusa</i>	<i>A háztartások száma</i>
egyedülálló	2
gyermektelen házaspár	7
házaspár gyermek(ek)kel	12
özvegy szülő, gyermek	1
özvegy szülő, gyermek, segéd	1
házaspár, gyermek, rokon	2
házaspár, gyermek, alkalmazott	13

1857-ben a háztartásszerkezet annyiban módosult, hogy — bár még mindig csak két rokont és három albérlőt találtunk — erőteljesen csökkent az alkalmazottak száma (4 alkalmazott 3 háztartásban):

<i>A háztartások típusa</i>	<i>A háztartások száma</i>
gyermektelen házaspár	2
házaspár gyermek(ek)kel	9
házaspár, gyermek, alkalmazott	3
házaspár, gyermek, rokon	2
házaspár, gyermek, albérlő	2
özvegy gyerme(ek)kel	3
özvegy, gyermek, albérlő	1

Három évtized alatt a háztartások szerkezete némileg átalakult. Az 5 egyedülálló nő mind kórházban lett összeírva. Bár az egyedülállók száma a zsidók körében sohasem volt jelentős, 1857-ben már egyáltalán nincs egyedül élő, az 5, kórházban ápoltnőbeteg családi háttéréről semmit sem tudni. Ugyanakkor a keresztény lakosság körében ez a háztartásszerkezet rövid időn belül számbelileg jelentősen gyarapodott, egyértelműen a beköltöző, főleg ipari segédmunkát, napszámot, szolgáltatást (varrást, takarítást) vállaló fiatal nők lélekszámának növekedése következtében.

Albérölt, tehát idegent csak 1857-ben találtunk, ez új keletű szokás, rokonok alig éltek a háztartásokban. Érezhetően csökkent az alkalmazottat sem tartó, gyermektelen házaspárok száma, ami feltehetően életkori okokkal magyarázható, de esetünkben, adatok hiányában nem vizsgálható. A gyermekek és az alkalmazottak számának alakulása azonban néhány okra fényt deríthet.

Az otthonélő gyermekek száma

A gyermekek számát 1822-ben és 1843-ban nem tudjuk, 1828-ban a jelzett négy esetben 18 éven felüli felnőtteket vetek számba (bár ez a szám akkor is kevés). 1842/43-ban a budai zsidó háztartásokban élő gyermekek számát ugyan ismerjük (256 fiú és 269 leány), de nem ismerjük sem az ő életkorukat, sem szüleikét. (Háztartásonként két gyermek e korban nem nevezhető soknak. S miért alakult így a lélekszám? Nagyarányú halandóság, túl fiatal vagy túl idős szülők, a felnőtt gyermekek már nem laktak otthon?)²³ A nem szerinti megoszlás városszerte enyhe lány-többséget mutat, de miközben a Tabánban a fiúk–lányok száma szinte meg egyezett (137 fiú, 138 lány), Újlakon pedig 61 fiú mellett 84 lányt írtak össze, addig a Vízivárosban az átlagnál több volt a fiú (44, lány csak 39), ami többnyire jobb anyagi helyzetet feltételez (a fiúk nem mennek el fiatalon dolgozni, a lányok hamar férjhez adhatók megfelelő hozománnyal).

23 *Holló Szilvia Andrea*: Halandósági viszonyok Budán és Óbudán a múlt század ötvenes éveiben. In: *A Dunántúl településtörténete*. IX. Veszprém, 1992. 314–316. p.

<i>Az otthonélő gyermekek száma</i>	<i>A háztartások száma</i>
gyermektelen	9
1 gyermek	10
2 gyermek	6
3 gyermek	3
4 gyermek	2
5 gyermek	5
6 gyermek	2
7 gyermek	1

Az életkor alapján egyedül vizsgálható 1857. évi összeírás adatai szerint a férfi háztartásfők 25 és 67 év közöttiek, ami egyfelől korai halandóságra mutat, másfelől 25 év alatti férfi a törvények értelmében kézműves, kocsmáros, nagyobb jövedelmet biztosító kereskedelemmel foglalkozó nem lehetett,²⁴ ezért a fiatalokat nem ösztönözték arra, hogy önálló háztartást alapítsanak, tovább maradtak a szülői házban. De mivel a legtöbb zsidó férfi 30-40 év közötti, feleségeik 23-40 év közöttiek voltak, a gyermekszám további emelkedése várható.

Születések száma Budán 1854/55-ben

<i>Felekezet</i>	<i>Fiú</i>	<i>Lány</i>	<i>Összesen</i>
róm. kat.	996	983	1981
evang.	23	16	39
reform.	18	17	35
görögkeleti	5	5	10
zsidó	112	94	206
összesen	1154	1117	2271

24 Gonda L.: i. m. 265. p.

Csecsemőhalandóság Budán 1854/55-ben (egy éves kor alatt)

<i>Felekezet</i>	<i>Fiú</i>	<i>Lány</i>	<i>Összesen</i>
róm. kat.	446	466	912
evang.	6	3	9
reform.	5	1	6
görögkeleti	8	1	9
zsidó	33	27	60
összesen	498	498	996

Ezek a számadatok csak a római katolikusok és a zsidók esetében igazán informatívak, de ha a római katolikusok körében előforduló csecsemőhalandóságot vesszük alapul (ez a születendő gyermekek számának nagyjából fele), akkor a zsidóknál ez az arány kedvezőbb, a született gyermekeknek „csak” harmada halt meg egy éves kora előtt, a többiek életben maradtak. Az evangélikusok és reformátusok — általában tisztviselők, hivatalnokok — körében a csecsemőhalandóság kezdett visszaszorulni. A Budán, zömmel a higiéniai viszonyait tekintve elmaradott Tabánban élő szegényebb görögkeletiek között viszont még kimagasló értékeket találunk. A zsidó csecsemők életben maradási esélyei így közepesen kedvezőnek mondhatók.

A Vízi városban valamivel mindig több volt a fiúgyermek, mint a lány, hiszen 1857-ben is az összeírt 65 gyermek között 34 fiút és 31 leányt találtunk. (13 fiúgyermek elmúlt 15 éves, és 9 lány került eladósorba.) Csak két háztartás volt gyermektelen, s az, hogy két háztartásban 8–8 gyermeket neveltek, arra figyelmeztet, hogy az összeírt gyermekek száma nem lehetett feltétlenül azonos a családhoz tartozó gyermekek számával. A fiúgyermekek közül azonban csak három idősebb (17–27 éves) neve mellett jelezték távollétét, és egyetlen lány (ő egyébként a csak ezen összeírásban feltüntetett mostohagyermekek egyike volt) tartózkodott máshol.

Bár csak az 1842/43. évi és az 1857. évi adatokat sikerült összevetni, úgy érzékelhető, hogy kissé emelkedett az otthonélő gyermekek száma: 2,7 főről 3 főre. Ez magyarázható részben a jobb egészségügyi feltételekkel, de a gyermekek továbbtanulásával is.

Egyéb személyek

A háztartásokban élő egyéb személyekről (rokonok, albérlők) csak 1842/43-ból és 1857-ből van tudomásunk: 1842/43-ban az egyéb rovatokban számba vett hozzátartozók között egész Budán csak 7 testvér és 7 egyéb rokon volt (ebből a Vízivárosban 2 testvér), ez semmi esetre sem utal kiterjesztett családra, ahogy azt a háztartások nagysága ismeretében igazából nem is vártuk. 1857-ben két rokont, három albérlőt jegyeztek fel, ez sem okozhatott alapvető változást a háztartás szerkezetében.

Alkalmazottak

Az alkalmazottak számát is csak 1828-ból, 1842/43-ból és 1857-ből ismerjük. 1828-ban a 77 fős regisztrált felnőtt népességből 24 fő alkalmazott, 7 keresztény és 12 zsidó nőcseléd (később már, legalábbis a Vízivárosban, nem lesz ilyen nagy arányú a zsidó nők cseléddé válása) s mellettük volt 5 zsidó szolga is. (A számok önmagukban annak ellenére megállják a helyüket, hogy a 18 év alattiakról nincs információnk, mert a cselédek, a szolgák és a segédek általában 18 év felettiak voltak. Segédről, inasról az összeírás nem is tett egyértelműen említést.)

1842/43-ban a háztartási cselédek száma már nem mondható jelentősnek: egész Budán 8 fő állt alkalmazásban (6 nő és két férfi, ez utóbbi akkoriban már a keresztényeknél is szokatlannak számított). Közülük már csak 3 nő volt zsidó, a további 5 alkalmazott keresztény. Ez kapcsolatba hozható a kereskedelmi–ipari tevékenység szombati gyakorlásával. Ugyanakkor a szegény zsidók már alig álltak szolgálatba saját felekezetbelijüknél, bár nem kizárt, hogy Pestre mentek dolgozni. A vagyoni helyzetre a cselédtartásból következtetni, ilyen szórványadatok esetében nem lehet, hiszen egyaránt 3 fő dolgozott a jobb módú Vízivárosban és a szegényebb Újlakon. Ennél lényegesebb a segédek alkalmazása (egy helyen 4 segéd is alkalmazásban állt a Vízivárosban), akik közül már 10 fő volt keresztény.

1857-ben már szinte jelentéktelen volt az alkalmazottak száma: 4 fő (2 férfi, 2 nő). A két férfi segéd és inas, tehát nem háztartási alkalmazott.

Alkalmazottak száma a Vizivárosban

	1828	1842/43	1857
Segéd, inas	(Nincs adat)	16	2
Női cseléd	19	3	2
Szolga	5	–	–

Egyfelől tehát a háztartások szerkezetét megváltoztatta, hogy egyre kevesebb személyzetet tartottak (a férfi szolgák száma a keresztényeknél is radikálisan csökkent, csak a leggazdagabbak engedhették meg maguknak, ellenben a női cselédek számának csökkenése 1828 és 1842/43 között ilyen nagy mértékben érthetetlen). Bár 1828-ban nincs megbízható adat, 1842/43-tól 1857-ig a háztartásokban élő ipari-kereskedelmi segédek száma is csökkent. Ez jelenthette, hogy más városrészből jártak át dolgozni a fiatalok, ahogy a keresztény mestereknél, vagy a foglalkozás szerkezet megváltozása okozta a változást, a kevésbé jövedelmező vagy segédeket nem igénylő szakmák elterjedése.

A foglalkozásszerkezet alakulása

1822-ben a népes és a budai városrészek között gazdaságilag fejletlenek számító *Vizivárosban* 31 háztartásfőt írtak össze, akik zömmel a Tabánhoz legközelebb eső, ún. Halászváros nevű negyedben éltek. Akadt köztük gyárosként feltüntetett, feltehetően nagyobb műhellyel rendelkező iparos (bőrös, szeszfőző), speciális foglalkozást űző, és kis, de vagyonos vevőkör részére dolgozó kordovános, aranyműves, ékszerész. Szinte hihetetlen, de a foglalkozási rovatból az derül ki, hogy kereskedő, házaló alig akadt: összesen 4 fő (szakosodott lisztkereskedő és ószeres egyaránt volt köztük). A gyanúsán nagyszámú (17) kereskedősegédről (*comi, commis*) nem tudni, hol dolgoztak. Az egyéb foglalkozásúak között, mivel a Halászvárosban és ÚjJakon létesítettek először imahelyet, találhatjuk a sahtert is.

Az 1822. évi adatok ismeretében már nem is vártuk, amit egyébként korábban feltételeztünk, hogy 1828-ban a 24 háztartásfőből a legtöbben kereskedők lesznek, pedig a számok ezt igazolták. (15 fő: 3 házaló, 5 szakosodott kereskedő, 1 gabonakereskedő, 3 ékszerész egyértelműen kereskedőként és nem iparosként felvéve, 2 alkusz-üzletkötő, 1 kiskereskedő). Még mindig kevés az iparos (a bőrgyáros és a

szeszfőző mellett 2 szabó), 2 fő egyéb foglalkozású (kocsmáros, napszámos, ez utóbbi özvegyasszony!). Ismeretlen két özvegyasszony és egy férfi (egyébként éppen az általunk már jól ismert Moyses Blau) foglalkozása, jövedelemforrása.

Ez a foglalkozási összetétel a Vízivárosban nagyjából így maradt az elkövetkező években, annak ellenére, hogy 1840-ben a XXIX. tc. 2. paragrafusa kimondta: „A fennálló feltételek mellett gyárokat zsidók is állíthatnak, kereskedést és mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével is üzhetnek, s ifjaikat ezekben taníthatják, — azon tudományokat pedig és szép mesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják.”²⁵

1842/43-ban a Vízivárosban a foglalkozások rovatos besorolása és szöveges magyarázata nem teljes mértékben fedik egymást. Rovatosan 9 iparost, 8 házalót, 6 nagykereskedőt (valószínűleg inkább posztóra, italtra, bőrre szakosodó kereskedőt, összesen 9 segéddel) és 7 kiskereskedőt írtak össze (szövet, régiség), a többiek foglalkozását csak szövegesen határozták meg. E 8, közelebről meg nem határozott foglalkozású között csak egy koldus és egy templomszolga akadt, akiknél az adott foglalkozási rovatokat nehezen lehetett volna alkalmazni, de ide számították a szivarkésztőt, a kereskedősegédet, sőt a lókereskedőt is. Nem határozták meg a két alkusz-üzletkötőt (*proxeneta*, de nem *proxeneta equorum*, azaz lókereskedő, őket egyértelműen megkülönböztették) foglalkozáscsoportját sem.

E kissé sajátos rovatos besorolás miatt végeztük el a csoportosítást a szövegesen meghatározott foglalkozások szerint. Ezek alapján némileg módosult a kép: 11 fő foglalkozott iparral (ruházati iparral: 1 szabólegény, 2 szabó, 1 kalapos; használati cikkek gyártásával 1 szivarkésztő, 1 pipa- és 1 tajtékpipa készítő; a már hagyományosnak mondható, a Duna közelségéből adódó bőriparral 2 tímárlegény, 2 bőrgyáros). Egyéb foglalkozású a koldus, az egyházszolga, a festő, a baba és az írődeák.

A többi 22 háztartásfő valamilyen kereskedelmi tevékenységgel foglalkozott: a 2 alkusz-üzletkötő és a már csupán egyetlen kereskedősegéd éppúgy, mint a 2 házaló és az 5 vásároló, a lókereskedő, a vászon- és a szövetkereskedő, az építőipari faanyaggal kereskedő, a 2 régiségkereskedő (ócskás), 2 (kóser?) italkereskedő, s még néhány egyéb, nem részletezett, vagy nem egyértelmű szakágban ténykedő kereskedő.

Akinek 1843-ban a foglalkozását ismerjük, az többnyire szintén kereskedő volt (bár ritkán derül ki, mivel kereskedtek: ital, régiség, pipa), de akadt köztük pipafaragó, szeszfőző, bőros, spekuláns (*Spekulant*) és ékszerész is.

1857-ben a 22 háztartásfő közül 11 fő kereskedelemmel foglalkozott, de általában nem a jövedelmező ágazatokkal (rövidáru-, sókereskedő, szatócs, ószeres, el-

adó). 8 fő ipari foglalkozásból élt: hárman szabók voltak, az egyik mester közelében talán a saját legénye lakott, s a többi foglalkozás sem mutatott különösebb jómódot: szobafestő, cserzővarga, sapkakészítő. Egyetlen értelmiségit találtunk, egy magántanárt, egy fő foglalkozását nem lehetett azonosítani, és egy özvegyasszony volt a háztartásfők között. Mivel a halászárosi, hagyományosan módosabb házak összeírása hiányzik, ezt a foglalkozási összetételt nem kezelhettük az előzőekkel egyenértékűként. Így is megállapítható azonban, hogy — mivel 1822-ben, 1828-ban, 1842/43-ban és 1857-ben is kialakítható a foglalkozási táblázat — a kereskedelmi tevékenység és jövedelemforrás meghatározó volta ellenére az ipari tevékenység a Vízivárosban kezd egyre jelentősebb szerephez jutni.

<i>Foglalkozáscsoport</i>	<i>1822</i>	<i>1828</i>	<i>1842/43</i>	<i>1857</i>
iparos	5	4	11	8
kereskedő	21	15	24	11
egyéb	5	5	5	3

Mint fentebb láttuk, a segédek, inasok száma erőteljesen csökkent. Ezért az ipari tevékenység erősödése együtt járhatott a vagyoni, gazdasági helyzet romlásával.

A Víziváros és a többi budai városrész

1822-ben a 6 budai városrész közül csak a Vízivárosban, a Tabánban és Újlakon éltek jelentős számban zsidók.

Háztartások száma városrészenként

Vár	3
Víziváros	31
Krisztinaváros	0
Országút	1
Újlak	29
Tabán	41
Egyéb	3

Ezt az 1830. évi adatok is alátámasztják,²⁶ bár néhány év alatt vagy megnövekedett az újlaki közösség lélekszáma, vagy a vízivárosi háztartások lettek kisebbek.

Városrész	<i>katolikus</i>	<i>evangélikus</i>	<i>református</i>	<i>g. keleti</i>	<i>izraelita</i>
Vár	3852	84	40	21	6
Víziváros	8922	49	4	41	156
Krisztinav.	3246	23	5	10	–
Országút	3448	6	–	–	6
Újlak	3837	17	3	7	204
Tabán	4768	64	59	559	238
Összesen	28073	243	111	638	610

1822-ben (*I. táblázat*) csak egyetlen személynél nem töltötték ki a foglalkozás rovatot. A feltüntetett foglalkozások alapján Budán (beleértve ebbe a Vízivárost is) szerényebb vagyoni helyzetű zsidók élhettek: bár csak egy személynél írták, hogy koldus, de a háztartásfők közül 25 fő volt házaló²⁷ és 37 fő kereskedőségű. Az ő pontos munkahelyük ismeretlen, és csak feltételezhető, hogy lakóhelyük közelében dolgoztak. Szakosodott kereskedelemmel (pl. lisztkereskedelemmel) mindössze 16 fő foglalkozott.

Ebben az időszakban a zsidók körében nemcsak a Vízivárosban üztek kevesen kézműipari tevékenységet: Budán összesen 11 iparos dolgozott (2–2 pipakészítő, ékszerész, likörgyártó, egy-egy kordovános, aranyműves, szabó, festősegéd, mézszáros), s bár az első zsidó vendégglős 1787-ben kapott működési engedélyt a Helytartótanáctól,²⁸ 1822-ben csak egyetlen zsidó élt vendégglösként. Összeírtak egy-egy *sahtert*, sírásót, énekest, 2 betegápolót, volt egy *instruktor* (itt talán tanító értelemben), a *Haarwasser* foglalkozást egyelőre nem tudtuk értelmezni. (Az 1822-ben összeírt 108 zsidó háztartásfő közül három fő nem volt budai illetékességű, lakhely-

26 *Thirring Gusztáv*: Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben. Bp., 1935. II. köt. 7. p.

27 Akkoriban még szatócsboltot sem nyithattak. *Büchler S.*: i. m. 263. p.

28 Uo. 263. p.

ük *Tétény, Lovasberény, Óbuda*, de az nem derült ki, hogy őket, köztük Zafir Teofil nagykereskedőt, miért vették fel ebbe az összeírásba.)

1842/43-ban Budán már 258 háztartásban 1063 izraelita vallású lakos élt, 20 kereszténnyel együtt. A Tabánban 135, Újlakon 77, ellenben a Vízivárosban csak 38 háztartást írtak össze. Az Országúton 5, a Krisztinavárosban, a Várban és egy meghatározatlan helyen 1–1 háztartást jeleztek.

A háztartásfők foglalkozása szerint (*II. táblázat*), az összeírás rovatait véve alapul, megkülönböztethetünk szakosodott kereskedőket (mindössze 9 fő), kiskereskedőket (25 fő), házalókat (110 fő). Az ő számuk a korlátozó rendelkezések ellenére sem csökkent erőteljesen.²⁹ 55 háztartásfő már ipari tevékenységből szerezte jövedelmét, ez városszerte a kereskedelem kismértékű háttérbe szorulását mutatta. A 10 koldus a népesség számának növekedésével és a nagyvárosiasodással egyaránt magyarázható. A háztartásfők jelentős részéről csak szöveges információt közöltek, rovatosan nem sorolták be őket (pl. a tanítót).

A zsidó segítők száma 27, a keresztényeké 15 fő volt, ehhez képest a háztartásokban élő rokonok és cselédek száma csekély, 13 és 17 fő (*III. táblázat*). Az átlagos háztartás-nagyság városszerte 4 fő, a leggyakoribb háztartásszerkezet a nukleáris: szülő és 1-2 gyermek. (*IV. táblázat*).

A Budán élő zsidók jogi helyzetéről egyedül az 1842/43. évi összeírás ad részletes, bár meglehetősen felületes kimutatást. Ennek külön jelentőséget adott az 1840. évi rendelet, hiszen Budára bárki beköltözhetett, de iparüzési engedélyhez csak lakhatási engedély birtokában juthatott. Letelepedettnek az számított, aki 10 éve a városban élt, vagy foglalkozása letelepedési szándékot sejtetett, és letelepedettnek számítottak az ide házasodó nők is (de őket ez az összeírás nem kezelte külön). 1842/43-ban a zsidók nagy részét befogadottként tartották számon, de sokszor nem töltötték ki a rovatokat, s így a jogi helyzet ismeretlen maradt. 45 háztartásfő nem volt törvényesen befogadott, arányosan a többségük Újlakon és nem a legnépesebb Tabánban élt (bár ott volt a legtöbb ismeretlen, ezért nem biztos, hogy ez a megállapítás igaz). Néha, nem következetesen, feltüntették, honnan érkeztek a telepések: Galiciából 1, Csehországból 14, Lengyelországból 5, Morvaországból 2 háztartásfő. A származási hely persze nem azt jelentette, hogy az illető a fenti helyek valamelyikén született, hanem azt, hol élt Budára érkezése előtt. (*V. táblázat*).

Az 1842/43. évi összeírásban a nevek sokasága és egyben sokszínűsége (a német mellett sok szláv, s néhány magyar hangzású) miatt vettük elő Thirring Gusztáv³⁰

29 1840-től megpróbálták a törvény lehetőségeivel biztosítani, hogy a házalás, piacozás helyett a zsidók is letelepedett boltosok legyenek. *Grümwald F.*: i. m. 20. p.

30 *Thirring G.*: Budapest főváros demográfiai... I. köt. 268–269. p.

részletes adatsorait az 1850. évi buda–óbudai nemzetiségi megoszlásról. Ebben a statisztikus feltüntette, hogy a zsidó vallású népesség milyen nemzetiségűnek vallotta magát. Ez azért érdekes, mert 1842/43-ból részben ismerjük a származási helyeket, viszont a nemzetiséget egyetlen általunk használt összeírás sem tüntette fel. (Buda összes lakosa Óbudával együtt 43 019, Pesté 83 878 fő volt. A táblázat Óbuda adatait is tartalmazza, ahol a lakosság nagy része, és így a zsidóság is németnek vallotta magát.)

<i>Nemzetiség</i>	<i>Buda–Óbuda</i>	<i>Pest</i>
magyar	987	5686
német	3656	6026
tót	171	745
oláh	2	17
szerb	154	101
egyéb	6	67
összesen	4976	12642

Sokra ezzel az összehasonlítással azért nem jutottunk, mert cseh–morva nemzetiségű zsidót nem írtak össze, ők ugyanis többnyire németnek vallották magukat. Fényes Elek az 1857. évi adatok feldolgozásakor más eredményre jutott, mint Thirring Gusztáv,³¹ mert a zsidókat a nemzetiségek közé sorolta be, míg Thirring külön kezelte őket.

31 Uo. 274. p.

Buda–Óbuda nemzetiségi megoszlása, az „idegenek” nélkül

<i>Nemzetiség</i>	<i>Fényes szerint</i>	<i>Thirring szerint</i>
magyar	12 224	7555 + 987 zsidó
német	30 034	27 939 + 3656 zsidó
tót	1413	1307 + 171 zsidó
szerb	309	1180 + 154 zsidó
oláh	–	16 + 2 zsidó
egyéb	–	46 + 6 zsidó
összesen	43 980	39 043 + 4976 zsidó = 43 019 fő

A városrészekről

Az 1822. évi összeírás a *Krisztinavárosban* még egyetlen zsidót sem említett, ami várható volt, hiszen a viszonylag új, csak a XVIII. század végén kialakult városrész elsősorban a zsidókra kevésbé jellemző mezőgazdasági munkaerőt tömörítette. Még 1842/43-ban is csak egyetlen családról tettek említést: a háromgyermekes Ignatius Koller a rovat szerint iparral foglalkozott, de — hiszen az összeírást végző személyek néha tévedhettek, vagy nem egyértelmű jelöléseket használtak — a szövegben már házalóként szerepelt, bár e két tevékenység nem zárta ki egymást. 1822-ben 116. szám alatt felvettek egy háztartást *Extranopolban*, ami talán külterületet, talán Krisztinavárost jelenthet. A négy gyermeket nevelő házaspár jogállása ismeretlen, a háztartásfő, Hermann Braun foglalkozása kalligráfus.

1822-ben az *Országúton* egyetlen zsidó háztartásfő élt, egy szabó. 1842/43-ban sem tapasztalható magyarányú betelepedés, az Országúton nem élt nagy számú zsidó közösség, talán azért, mert neve ellenére nem feküdt olyan, a zsidók számára fontos összekötő út mentén, mint Újlak. 5 háztartásban 20 fő élt: 13 férfi és 7 nő (ennek oka a fiúgyermekek nagy száma — 10 fő —, míg leánygyermek csak 2 volt). Az általában ipari és nem kereskedelmi tevékenységből élő, törvényesen befogadott családokban cselédet nem tartottak. Ellentmondásos bejegyzés itt is akadt: özvegy Rosina Fuchs 5 fiát és egy leányát nevelte, a rovat szerint iparos, de szövegesen vásározó kereskedő (*circumforeanus /mercim/onium/*) volt. Az ugyancsak özvegy

Theresia Pollak két fiát nevelte, foglalkozása kocsmáros (*cauponissa*). Az összeírások nem utalnak a munkakapcsolatokra, de Lazar Schuller üveges (*vitrarius*) biztos, hogy nem egy másik országúti zsidónál állt alkalmazásban, akárcsak Jónás [sic] Wassermann kelmefestő (*tinctor*).

Az összeírások hitelességét vagy inkább a korabeli rendeletek betartásának fejelemét kérdőjelezi meg, hogy 1822-ben a Várban három háztartásfőt jeleztek: ketten kereskedők voltak, a harmadik egyszerű házaló. Grünwald Fülöp szerint viszont³² 1840 előtt a Várból a zsidók ki voltak tiltva. Ezt alátámasztja az 1842/43. évi összeírás, amikor a Várban még mindig csak M. Doc. Ignatius Loeblint nevezték meg.³³ A Loeblin házaspárnak 3 gyermeke volt, és velük élt az egyik háztartás testvére is. A 6 fős háztartásnak nem volt alkalmazottja, ami egy előkelő negyedben élő orvos esetében szokatlan. Löblin egyébként 1854-ben I. Ferenc József császártól vehette át a koronás arany érdemkeresztet,³⁴ mivel 1849 májusában a budai Vár védőit ápolta.³⁵

II. József rendelete után először Újlakon jelentek meg a szomszédos Óbudáról érkező telepések, ezért már 1822-ben is sok zsidó élt az egyébként kis lélekszámú Újlakon, megközelítve a Víziváros háztartásainak számát. A 29 háztartásfő között 9 kereskedősegédet, 11 házalót, 3 kereskedőt, de csak két iparost (pipakészítő, festősegéd) írtak össze. Talán az egyik budai imaház közelsége miatt lakott Újlakon egy tanító. A háztartásfők közé tartozott egy özvegyasszony, egy koldus és a Haarswasser.

1842/43-ban Újlakon változatlanul tekintélyesebb lélekszámú zsidó közösség élt (77 háztartás), mint a hasonló népességszámú Országúton, sőt már több mint kétszer annyi háztartásban, mint a Vízivárosban. A 297 fős lakosság sorait egy rokon, 2 zsidó nőcseléd, és egy keresztény férficseléd színesítette, s mivel csak egy-egy özvegy férfi és nő nevelte gyermekét, egy férfi és 3 özvegyasszony volt egyedülálló, a háztartások szerkezete a lehető legegyszerűbb: gyermektelen vagy gyermeket nevelő házaspárok. A háztartások legtöbbször 2 fős, de a gyermekszám alakulása miatt az átlag 3,72 fős.

A gyermekszám alakulására (61 fiú és 84 leány) az életkorok ismerete nélkül nem lehet megnyugtató választ adni: az általában két fős háztartások (30 esetben), és a négy egyedül élő háztartásfő mellett 28 olyan háztartást regisztráltak, amely 5

32 Grünwald F.: i. m. 18. p.

33 II. József óta zsidó fiatalok is tanulhattak az orvosi fakultáson. *Venetianer L.*: i. m. 129–130. p.

34 Uo. 239. p.

35 Később izraelita iskolaügyi tanácsos, és Buda város tiszteletbeli főorvosa lett. *Grünwald F.*: i. m. 21. p.

fős vagy annál népesebb (max. 10 fő) volt, s ez minden esetben a magas gyermek-számmal magyarázható.

És hogyan alakult Buda második legnépesebb zsidó közösségének foglalkozási összetétele, ahol egyetlen alkalmazottat találtak az összeírók, azt is a kirurgusnál? Bár még mindig kereskedelemből éltek a legtöbben (49 fő), de már 16 személy foglalkozott ipari tevékenységgel, s egyéb foglalkozást 12 háztartásfő űzött. Ez utóbbiak között négy koldust (*mendicus*) tartottak számon, de akadt közöttük kirurgus, kántor és templomszolga (*aedituus synag.*), festőművész (*piktor*), nyugállományú katona (lásd az országgyűlési határozatokról írottakat) és két napszámos is.

S mivel foglalkoztak azok az iparosok, akik a többi városrésztől eltérően egyetlen segédet, inast sem alkalmaztak? Volt köztük ruházati iparból élő szabó és szabólegény, kalapos, esernyőkészítő, kordovános legény; a közeli Óbuda hagyományos foglalkozásait űző tímárlégeny, kelmefestő legény; használati cikkeket gyártó pipa- és szivarkészítő; valamint folttisztító; nádszékfonó; de csak egyetlen élelmiszeripari tevékenységet folytató (mészároslegény); s egy pontosan nem azonosítható foglalkozású, de iparinak besorolt háztartásfő.

Ebben a vélhetően szegényebb környezetben, ahol a keresztény lakosság sem bővelkedett anyagi javakban, a szerényebb igényeket kielégítő, Óbuda irányába és a Víziváros felé egyaránt mozgékony házalók száma nem véletlenül maradhatott jelentős (24 fő, 4 asszony házaló özvegyének nevezetett). 8 fő viszont vásárolóként szerepelt, és akadtak speciális áruval házalók is. Kevés azoknak a száma, akik árnyaltabb és nagyobb szabású kereskedelmi tevékenységet folytattak: három szakosodott kereskedő (ketten posztó- és szövetkereskedők, egy gabonakereskedő), négy kiskereskedő (egy szövetkereskedő, egy italkereskedő, egy nürnbergi árukereskedő, azonban egy főnél a napszámos, azaz mercenarius szerepelt konkrét foglalkozásnévként, holott ez nem kiskereskedelmi foglalkozás!).

A háztartások majdnem egyharmada, 22 háztartás nem volt törvényesen befogadott (illetve egy törvényesnek is kétséges a jogállása, mert szövegesen mindkét kategóriába besorolták). 3 fő Csehországból jött, 3 fő Lengyelországból, 2 fő a birodalmon kívülről (*extra regnanus*) érkezett, 6 esetben a jogállást nem jelezték.

A *Tabán* 1822-ben a legnépesebb budai zsidó közösségnek adott otthont. 41 háztartásfőt írtak össze, közöttük néhány iparűzőt (egy-egy szeszfőző, mészáros, pipakészítő), és itt lakott az egyetlen vendéglős is. A legtöbben tehát itt is kereskedelemből éltek: 9 kereskedő (ebből két lisztkereskedő), 10 kereskedősegéd, 11 házaló. 7 háztartásfő egyéb foglalkozású volt (író, énekes, betegápoló, sírásó — bár csak 1832-től volt a budaiaknak saját temetőjük, addig Óbudán temették el halottaikat).³⁶

1842/43-ban a rovatok és a szöveg nem fedték teljesen egymást, tehát célszerűnek mutatkozott elvégezni a szöveg alapján a besorolást: 84 fő valamilyen formában a kereskedelemből élt, 27 fő az iparból, és 24 fő foglalkozása sorolható az egyéb kategóriába.

Várakozásainkat felülmúlóan a kereskedők zöme (38 fő) házaló volt, de akadt pipakereskedő (6 fő) és bizonyára saját termékeit áruló pipakészítő is, illetve 10 fő vásároló kereskedőként lett meghatározva. Egy fő gyűrűvel, két fő virággal házalt. Ebben a csoportban az eddigiektől eltérő, s kissé szokatlan módon négy zsidó és két keresztény segédet alkalmaztak. Kiskereskedelemmel 14 fő foglalkozott (3 zsidó segéddel): négyen régiségkereskedők (vagyis ócskások), négyen szövetkereskedők voltak, a többiek liszt-, gabona-, edénykereskedők, bőrsők. Valószínűleg helyesen járunk el, ha ebbe a csoportba számítjuk a 11 alkusz-üzletkötőt, a lókereskedőt és a divatárust. Két kereskedőlegényt írtak még össze, s egy fő vitatható szakágban ténykedett.

Az iparúzők száma annyira megemelkedett, hogy kis túlzással zsidó kézműves negyedről beszélhetünk. A 27 iparúző (egy házaspár mindkét tagja így kereste kenyerét) 5 segédet tartott. Egyértelműen a legjelentősebb a ruházati ipar: 4 szabó, 1 egyházi szabó, de csak 1 szabólegény, 3 kalapos, egy esernyőkészítő (sőt eredetileg még a divatárust — *Marchant de Mode* — is iparosként vették számba); a 4 pipa-, 1 tajtékpipa-készítő mellett voltak bőriiparral foglalkozók is: egy-egy tímárlegény, bőrhasító, szíjgyártó; az élelmiszeripart képviselte egy mézárólegény, 2 szeszfőző, szeszfőzőlegény (*cremati ustlor/ sodalis*), és egy egyházi (kóser?) ital (pálinka?)főző (*spirit poter. confect.*) és volt egy üveges, egy ezüstműves, de néhányan közelebbről meg nem határozott foglalkozásúak.

Egyéb foglalkozásúnak tekintették az összeírás rovatai alapján még az egyértelműen kereskedő 11 alkusz-üzletkötőt (*proxeneta*) és a lókereskedőt is. A szöveges meghatározás alapján a 24 egyéb foglalkozású háztartásfő egy része egészségügyi (egy orvos, 4 sebész, akik 5 segédet foglalkoztattak, a legismertebb kirurgus Leonard Kohn),³⁷ egy része szellemi (tanító, kalligráfus) foglalkozást űzött, más része pedig vendéglátóipari tevékenységet (1-1 kocsmáros és vendéglős), vagy valamilyen szolgáltatást végzett (fodrász), és ide számítható 3 egykori katona, 5 koldus, és egy napszámos. Így csak 1-1 özvegyasszony és hajadon (*in capillis*) jövedelemforrása ismeretlen. Három foglalkozás nem fordítható le biztonsággal (*opropola, modularius, comissionar*).

37 Leonard Kohn, aki Büchler szerint fogorvos volt, az első budai zsidó iskola és — Brunszvik Teréz grófnővel — az első budai zsidó óvoda felállításának kezdeményezője.

A foglalkozás-szerkezet alakulásának áttekintésekor megállapítható, hogy 1822-ben a kereskedelmi tevékenység valóban egyeduralkodó volt, azonban alig két évtized alatt az ipari tevékenységet folytatók száma jelentősen megnövekedett, arányait tekintve elsősorban a Vízivárosban. A Tabánban a foglalkozási összetétel változatosabbnak mondható, Újlakon pedig a szegényebb kereskedők száma utal a még mindig hátrányosabb gazdasági helyzetre. A háztartás nagysága, szerkezete legfeljebb az alkalmazottak, segédek tartása következtében tér el, de nem jelentősen.

A folytatás lehetősége

A problémák arra figyelmeztetnek, hogy ezek az adatokban néha rendkívül gazdag összeírások csak kérdésfelvetésekre alkalmasak, önmagukban való, kizárólagos elemzésükkel azonban nem rekonstruálható egy városrész társadalmának változása.

Eredményesebb a vizsgálat, ha az 1828., 1842/43. és 1857. évi vízivárosi adatokat más városrészek adatsoraival vetjük össze, a fentebbieknél részletesebb módon. 1828-ban és 1857-ben ugyanezt megtehetjük a vízivárosi keresztényekkel is, ahogy arról már példával is szolgálhatunk.

A budai lakosság vallási összetétele 1850-ben³⁸

Városrész	r. kat.	g. kat.	evang.	reform.	g. keleti	zsidó	Összesen
Vár	2874	3	113	49	15	10	3064
Tabán	6650	7	146	92	338	903	8136
Krisztinav.	3662	2	91	43	24	9	3831
Víziváros	9046	7	215	51	23	273	9615
Országút	3599	–	21	17	8	14	3659
Újlak	3425	–	48	8	4	328	3813
Összesen	29 256	19	634	260	412	1537	32 118

S álljon itt tájékoztatásul a budai lakosság 1850. évi nemzetiségi összetétele is,³⁹ hiszen a nemzetiségek és a vallás kezdett eltávolodni egymástól (pl. a szerbek, oláhok lélekszáma messze meghaladta a görögkeleti vallásúakét).

Buda lakosságának nemzetiségi megoszlása 1850-ben

Városrész	magyar	német	tót	oláh	szerb	zsidó
Vár	1637	1261	144	1	11	10
Tabán	1796	3975	389	2	1071	903
Krisztinav.	582	3023	179	3	35	9
Víziváros	1705	7388	230	2	17	273
Országút	230	3290	118	–	7	14
Újlak	232	3185	64	–	4	328
Összesen	6182	22 122	1124	8	1145	1537

38 Thirring G.: Budapest főváros demográfiai ... II. köt. 7. p.

39 Uo. I. köt. 273. p.

A Víziváros 1857-ben összeírt nem zsidó lakosságának részletes elemzésekor kiderül, hogy a zsidók leginkább a foglalkozás tekintetében tértek el a keresztényektől. (A lakosság egészét nézve 560 iparosra 95 kereskedő jutott.)

A háztartások szerkezete a Vízivárosban 1857-ben (a zsidókéval együtt)

<i>Háztartás típusa</i>	<i>Háztartások száma</i>	<i>Ebből zsidó</i>
egyedülálló	319	(5 zsidó nő kórházban)
együtt lakók	120	–
házaspárok	321	2
házaspár, gyermek	790	12
szülő, gyermek	341	3
kiterjesztett család	132	2
család és idegen	137	3

A háztartás szerkezetben is rendkívül markáns eltérés tapasztalható: a zsidóknál lényegében nincs egyedülálló (ami a Vízivárosba tömegesen beköltöző keresztény nők miatt egyébként gyakori), vagy olyan háztartás, ahol rokonsági kötelék nélküli idegenek éltek együtt. Ritka a gyermektelen házaspár (holott a keresztényeknél több a 10 év alatti gyermek, bár a szülők életkora a zsidóknál is nagyjából azonos, ez későbbi családalapítást feltételez, vagy kisebb gyermekáldást).

*Háztartások száma az otthonélő gyermekek száma alapján
a Vízivárosban 1857-ben*

<i>Otthonélő gyermekek száma</i>	<i>Háztartások száma</i>	<i>Ebből zsidó</i>
gyermektelen	798	3
1 gyermek	514	5
2 gyermek	368	3
3 gyermek	228	2
4 gyermek	146	4
5 gyermek	55	3
6 gyermek	30	–
7 gyermek	8	–
8 gyermek	7	2
9 gyermek	1	–

Gyermekszám tekintetében tehát az valóban elmondható, hogy az idő előrehaladtával még mindig több a gyermekek száma a zsidó háztartásokban, nem 1-3, hanem 1-5 fő. A keresztényeknél nemcsak a háztartás szerkezetét, de nagyságát és jellegét is meghatározta az alkalmazottak jelenléte, köztük is az ipari segéderő és cselédké. A zsidók körében, részben anyagi okokra visszavezethetően, részben talán a foglalkozás kereskedelmi jellegéből adódóan, kevesebb alkalmazottat találni.

Az alkalmazottak száma 1857-ben a Vizivárosban (a zsidókéval együtt)

<i>Alkalmazott</i>	<i>Fő</i>	<i>Ebből zsidóknál</i>
segéd	30	1
inas	41	1
szolga	15	–
szolgáló	116	1
egyéb	39	1
összesen	241	4

1842/43-ban 9 főnél népesebb háztartás nem akadt, az átlag 2-4 fő (20). 1857-ben a legnépesebb háztartás városrészszerthe, beleértve a keresztényeket is 11 fő, átlagosan viszont kisebbek a háztartások, 2-3 fősek (11).

A háztartások nagysága 1857-ben (a zsidókéval együtt)

<i>A háztartás nagysága</i>	<i>A háztartások száma</i>	<i>Ebből zsidó</i>
1 fő	293	–
2 fő	549	3
3 fő	431	5
4 fő	338	3
5 fő	249	3
6 fő	157	2
7 fő	79	3
8 fő	40	2
9 fő	12	–
10 fő	10	1
11 fő	2	1

Igaz tehát, hogy a legnépesebb háztartások a zsidóké, még hozzá nem az ipari segéderő vagy a rokonok miatt, mert a szűk család él egy fedél alatt, s ennek következtében az átlagos háztartásnagyság lényegesen meghaladta a keresztényekét.

Nem lehet azonban ezt az összevetést maradéktalanul elfogadni, hiszen 1857-ben a Vízivárosban 7506 fő élt: 4236 nő, 3270 férfi 2160 háztartásban, s ebből csak 22 háztartást vezettek zsidó háztartásfők, azaz nagyobb arányú zsidó népesség esetén talán az ő értékeik is másképp alakulhattak volna.

Összegzés

A tanulmány elején felmerülő gyanúnkat a források segítségével igazolhattuk. Buda városának zsidó lakossága három évtized alatt személyében kicserélődött, s ez együttjárt a foglalkozási struktúra érzékelhető megváltozásával, a háztartás szerkezetének átalakulásával. Kereskedelmi tevékenységet egyre kevesebben űztek, és Pesttel ellentétben a településen belüli szegregáció sem jellemző. A családi kötelek legérdekesebb gazdasági következményei, a rokoni kapcsolatok hatása a foglalkozásszerkezet alakulására adatok hiányában Budán egyelőre nem vizsgálható. A kutatás folytatása, kiterjesztése Buda többi városrészére, a keresztény lakosságra, esetleg Pestre már számítógépes adatrögzítést és feldolgozást, a vizsgálati módszerek újbóli átgondolását, és — a jobb eredmény elérése érdekében — csoportmunkát igényel.

FÜGGELÉK

Az 1842/43. évi felvételi ívek felépítése

A kissé önkényes sorszám (*Numerus currens*) után következik a városrész megnevezése (*Suburbium*). A városrészek az íveken csak rövidítve fordultak elő: *Tab.* (*Suburbium Taban*), azaz *Tabán, Aqu.* (*Civitas Aquatica*), azaz *Víziváros, Arx*, azaz *Vár, Nova Civit., N. Citt., N. C.* (*Nova Civitas*), azaz *Újlak, Via Reg., V.R.* (*Via Regia*), azaz *Országút, Christ.* (*Suburbium Christinapolis*), azaz *Krisztinaváros és Xtranopol (Extranopol)*, azaz a városon kívül, de ez talán azonos a Krisztinavárossal.

A nevek rovatban (*Nomina Patrum vel Matrum Familias*) a háztartásfő, illetve házaspár esetén a férj és a feleség neve szerepel, általában latin végződésekkel. A 24 rovatból a 4. a családfőre vonatkozott, aki már a rovat szövege szerint is egyaránt lehetett férfi és nő (*Pater vel Mater Familias*), ezt követte az 5–13. rovatban a háztartás tagjainak megjelölése: feleség (*Uxores*), fiú- vagy leánygyermek (*Proles Virilis, Muliebris*), a 8. rovatban összevonva szerepeltek a fiú- és lánytestvérek (*Fratres vel Sorores*), a 9. rovatban pedig az egyéb rokonok (*Consanguinei*). 4 rovat is a cselédek megjelölésére szolgált, külön vették számba a férfi (*Famuli*) és a női (*Ancillae*) szolgálkat, azon belül a zsidókat és a keresztényeket. (*Judaei, Christiani*) A 14–19. rovatban a háztartásfő foglalkozásának rovatos meghatározása szerepelt, ebből a 14–16. a kereskedőké (*Mercatores vel Quaestores*) három főcsoporttal: nagykereskedő (*Magnarii*), kiskereskedő (*Minutistae*), piaci vásároló, házaló (*Circumforaneus*). A 17. rovat az iparűzőké (*Opifices*). A 18–19. rovat a zsidó és keresztény segédeket (*Conventionati*) jelölte. A 20. rovat a szegénységre utalt (*Mendicando viventes*, koldulásból élő). A 21. rovatban (*Qualem Mercantiam, Opificium, aut aliend vitae genus segintur*) a foglalkozás részletezése található. A 22. rovat tartalmazta (*Contribuens*) a befogadás tényét, ezért a 23. rovatban azok szerepeltek, akikre ez nem vonatkozott (*Non contribuens ex incidenti quod sit extraneus Mendecus, aut non sufficienter legitimatus*). A 24. rovat az összesítés (*Summa Capitem*) a háztartásban élők száma szerint, elnagyolt felekezeti (zsidó–keresztény) bontásban. (A foglalkozásnevek feloldásában segítségemre volt *Nagy Lajos*: Kézművesipari mesterségnév szótára. Veszprém, 1973.)

TÁBLÁZATOK

I. táblázat. Foglalkozáscsoportok 1822-ben

	<i>Tabán</i>	<i>Újlak</i>	<i>Víziváros</i>	<i>Egyéb</i>
házaló	11	11	1	2
kereskedő	5	3	1	2
lisztkereskedő	2	–	1	–
nagykereskedő	2	–	–	1
ószeres	–	–	1	–
segéd?/comi/	10	9	17	1
pipakészítő	1	1	–	–
mészáros	1	–	–	–
ékszerész	–	–	–	–
aranyműves	–	–	3	–
bőrgyáros	–	–	1	–
szabó	–	–	–	1
kelmefestősegéd	–	1	–	–
szeszfőző	1	–	1	–
vendéglős	1	–	–	–
özvegy	1	1	–	–
egyéb	6	3	4	–
ismeretlen	–	–	1	–

II. táblázat. A foglalkozási főcsoportok 1842/43-ban

Csoport	Tabán	Viziváros	Újlak	Országút	Kriszt. v.	Vár	Egyéb
nagyke- reskedő	–	6	3	–	–	–	–
kiskeres- kedő	14	7	4	–	–	–	–
házaló	58	8	42	1	1	–	–
iparos	27	9	16	3	–	–	–
alkalma- zott	24	13	–	–	–	–	–
egyéb	31	7	8	1	–	1	1
koldus	5	1	4	–	–	–	–

III. táblázat. A háztartásban élők helyzete 1842/43-ban

	Tabán	Viziváros	Újlak	Országút	Kriszt. v.	Vár	Egyéb
Férj	124	34	71	3	1	1	1
Özvegy	2	1	1	–	–	–	–
Egyedülálló férfi	3	–	1	–	–	–	–
Feleség	124	34	71	3	1	1	1
Özvegy nő	5	1	4	2	–	–	–
Egyedülálló nő	1	2	–	–	–	–	–
Fiúgyermek	137	44	61	10	2	1	1
Leány- gyermek	138	39	84	2	1	2	3

Testvér	4	2	–	–	–	1	–
Rokon	6	–	1	–	–	–	–
Háztartási alkalmazott nő	1	3	2	–	–	–	–
Háztartási alkalmazott férfi	1	–	1	–	–	–	–
Segédek, inasok	26	16	1	–	–	–	–
Összesen	546	160	297	20	5	6	6

IV. táblázat. A háztartások nagysága 1842/43-ban

Fő	Tabán	Víziváros	Újlak	Országút	Kriszt. v.	Vár	Egyéb
1	5	2	4	–	–	–	–
2	29	8	30	–	–	–	–
3	25	3	8	3	–	–	–
4	26	9	7	1	–	–	–
5	15	2	7	–	1	1	1
6	9	4	9	–	–	–	–
7	16	4	6	1	–	–	–
8	4	3	4	–	–	–	–
9	5	3	1	–	–	–	–
10	–	–	1	–	–	–	–
11	–	–	–	–	–	–	–
12	1	–	–	–	–	–	–
össz.	135	38	77	5	1	1	1

V. táblázat. Az összeírtak jogi helyzete 1842/43-ban

<i>Típus</i>	<i>Tabán</i>	<i>Víziváros</i>	<i>Újlak</i>	<i>Országút</i>	<i>Kriszt. v.</i>	<i>Vár</i>	<i>Egyéb</i>
befogadott	78	27	41	5	1	–	–
nem legális	21	3	21	–	–	–	–
ismeretlen	21	6	7	–	–	1	1
galíciai	1	–	–	–	–	–	–
cseh-országi	10	1	3	–	–	–	–
lengyel-országi	2	–	3	–	–	–	–
morva-országi	1	1	–	–	–	–	–
birodalmon kívül	1	–	2	–	–	–	–